

A. BALAŠAITIS, K. PAKALKA

DAR DĖL K. SIRVYDO DEFEKTINIO ŽODYNO LEIDIMO DATOS

Iš Konstantino Sirvydo (1579 – 1631) trijų kalbų (lenkų – lotynų – lietuvių) žodyno pirmųjų dviejų leidimų¹ mūsų laikus tepasiekė vienintelis defektuotas (be pradžios ir pabaigos) egzempliorius². Antrojo leidimo neišliko nė vieno egzemplioriaus, o jo spausdinimo data (1631) žinoma tik iš trečiojo leidimo „Dictionarium trium linguarum“ (1642) lotyniškos pratarmės.

Pirmieji Sirvydo bibliografai F. Alegambė (1592 – 1652), N. Sotvelas (1598 – 1676), St. Rostovskis (1711 – 1782) ir kiti Žodyną minėjo be datos, o vėlesnieji – F. Sobieščianskis³ (1814 – 1878), M. Stankevičius⁴ (1856 – 1892), M. Brenšteinas⁵ (1874 – 1938), E. Volteris⁶ (1856 – 1941), St. Estreicheris⁷ (1869 – 1939), V. Biržiška⁸ (1884 – 1956) ir kiti bibliografai, nematę pirmojo leidimo originalo ir netyrinėję

¹ Žodis „leidimai“ vartojamas sąlygiškai, iš tradicijos. Sirvydo defektinis ir trys paskutiniai leidimai (III – 1642, IV – 1677, V – 1713) savo apimtimi ir leksikos atranka labai skiriasi, nes parengti pagal skirtingus lenkų ir lotynų kalbų registrus. Todėl pirmąjį ir didesnius (trečiąjį – penktąjį) leidimus dabartinės leksikografijos požiūriu galima laikyti net atskirais žodynais, o Sirvydą dviejų trikalbių žodynų autoriumi. Žr. V. Urbutis, Pirmasis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių, – *Baltistica* 3(2) (1967) 210.

² Egzempliorius yra TSRS Centriniam valstybiniame senųjų aktų archyve, Maskvoje, buvusios Maskvos Sinodo spaustuvės bibliotekos fonduose, Nr. 4185.

³ *Dictionarium trium linguarum in usum studiosae iuventutis* (Wilno, 1629, w 8-ce; wyd. 2-gie, tamże, 1631). Temi trzema językami są lacinski, polski i litewski. Ze wszystkich tych wydań, pierwsze i drugie znikło bez śladu, tak że nie masz ich w żadnych dotąd znanych bibliotekach. Pierwszego nawet z pewnością niewiadomy jest rok druku (išretinta mūsų (A. B. ir K. P.). – F. Sobieszcański, Szyrwid (Konstanty), *Encyklopedia powszechna*, 24, Warszawa, 1867, 875.

⁴ *Dictionarium trium linguarum ...*, 1629. ... Wydania pierwszego nie znamy wcale, żadna biblioteka go nie ma. M. Stankiewicz, *Bibliografia litewska*, 36, Kraków, 1889, 40.

⁵ W roku 1629 ukazują się poraz pierwszy „Punkty kazań ... i pierwszy „Słownik polsko-lacinsko-litewski“. ... Nieznane jest wcale pierwsze wydanie słownika Szyrwidowego; domyślać się jednak wolno, że będąc dziełem tegoż samego autora i tejże drukarni co „Kazania“, dziełem wydanym w tymże roku, co i inne – musiał. M. Brensztejn, *Druki litewskie*, Warszawa, 1906, 8.

⁶ E. Wolter, *Konstantin Szyrwids Dictionarium* (Bibliographische Notiz), – *Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft*, 5, Heidelberg, 1911, 68–70.

⁷ St. Estreicher, *Bibliografia Polska*, XIX, Kraków, 1934.

⁸ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, I, Kaunas, 1924, 11.

jo istorijos, vandenženklių, pateikė nepatikrintą ir neįrodytą pirmojo leidimo spausdinimo datą – 1629 m.

Šie metai iki 1972 m. buvo laikomi pirmojo leidimo spausdinimo data. Taigi autentiškos datos iš titulinių lapų, tikriausiai, niekas neužrašė. Išlikęs ankstesnio už trečiąjį leidimo egzempliorius jau seniai (nuo XVII a. vidurio) buvo be antraščių lapų⁹.

V. Požezinskio¹⁰ (1870–1929) liudijimu, atrodo, kad pirmiausia defektinį Sirvydo žodyno egzempliorių turėjo žymus pravoslavų bažnyčios ir visuomenės veikėjas S. Polockis (1629–1680), kuris buvo mokėsis Vilniaus jėzuitų kolegijoje.

Po Polockio mirties, tur būt, defektinio egzemplioriaus savininkas buvo Maskvos Spaudos rūmų (Печатный двор) bibliotekos knygų saugotojas Germanas (jo gyvenimas ir veikla netyrinėta). Tai rodytų jo autografas graikiškomis raidėmis defektinio egzemplioriaus 10 lape¹¹ (juo prasideda defektinis egzempliorius).

Iki XIX a. pabaigos jokių spausdintų žinių apie defektinį žodyno egzempliorių nerandame. Jis buvo surastas XIX a. pabaigoje (1896 m.) Maskvos Sinodo tipografijos bibliotekoje. 1955 m. istorikas K. Jablonskis (1892–1960) tą egzempliorių aptiko Maskvos Centriniam valstybiniame senųjų aktų archyve. Žodyno mikrofilmą įsigijo Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos retų knygų saugykla.

Kol nėra tikrų bibliografinių žinių ir pirmojo leidimo sveiko egzemplioriaus, jo leidimo palyginti apytikrę datą galima nustatyti iš vandenženklių. Tam reikalui labai vertingas yra žymaus lietuvių kultūros tyrinėtojo E. Laucevičiaus (1906–1973) veikalas „Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.“ (1967). Remdamasis juo, pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerio Povilo Sapiegos (turėjusio popieriaus dirbtuvę Alšėnuose) antspaudinį vandenženklį *Pawel Sapia* su karpiu (E. Laucevičiaus atlase Nr. 4079) 1972 m. K. Pakalka įrodė, kad Sirvydo žodyno defektinis egzempliorius buvo išspausdintas anksčiau – apie 1620 m.¹²

Be vyraujančio *Pawel Sapia* vandenženkliaus¹³ palyginti aiškių pavardės fragmentų, defektiniame egzemplioriuje yra sunkiau iššifruojamų fragmentų¹⁴. Atidžiai

⁹ K. Pakalka, Apie defektinį trikalbį K. Sirvydo žodyną, – MA darbai, A serija, 4 (45), 1973, 133–134.

¹⁰ E. Volter, min. str.

¹¹ Knygų saugotojai (справщики) turėdavo teisę pasirašyti knygos tituliniam lape. Vadinasi, Germanas žodyną jau gavo be pradžios.

¹² K. Pakalka, Apie defektinį trikalbį K. Sirvydo žodyną, – MA darbai, A serija, 4 (45), 1973, 131–137.

¹³ Vandenženkliaus fragmentus mums pateikė ir *Pawel Sapia* fragmentus identifiko popieriaus istorijos tyrinėtojas, ilgametis TSRS Centrinio valstybinio senųjų aktų archyvo mokslinis darbuotojas prof. S. A. Klepikovas.

¹⁴ Yra knygų ir su keliais vandenženkliais. Pavyzdžiui, Sirvydo „Punktai sakymų“ I d. (1629) yra net su šešiais, bet tarp jų mūsų minimų pavardinių vandenženklių nėra.

juos patyrinėję, išaiškinome ir kitą vandenženklį. Iš vardo ir pavardės fragmentų WLOD, ZIMIE, Z ZV, OWS su kryžiais vandenženkliaus viduryje galima rekonstruoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdininko ir popieriaus dirbtuvės Vilniuje (Markučiuose) savininko pavardinį vandenženklį WLODZIMIE[R] Z ZV[H]OW S[KI], t. y. Vlodziemiež Žuchovski¹⁵. E. Laucevičiaus vandenženklių atlase „Popierius Lietuvoje XV – XVIII a.“ mūsų rekonstruotas vandenženklis atitinka 1832 numerį. Vandenženklis didelio apvalaus antspaudo formos su vardu ir pavarde pakraščiuose ir Brodičių herbo trimis kryžiais viduryje.

Tačiau kai kurių fragmentų visiškai identifikuoti su šiuo numeriu neleido atvirkščios Z raidės ir gulsčia deformuota R. Teko ieškoti knygų su defektiniame egzemplioriuje esančiais vandenženkliais. Deja, XVII a. antrame dešimtmetyje Vilniuje spausdintų knygų buvo nedaug (1611–1615 m. po gaisro Akademijos spaustuvė neveikė), o iki mūsų laikų išliko vos viena kita knyga¹⁶. Mūsų reikalui tinkamas Vilniaus bibliotekose radome tik kelias. Viena – 1617 m. Vilniuje bažnytinė slavų kalba išspausdintas „Молитвенник, или требник... в Вилни друкарни Братской“ (1617)¹⁷. Šioje didelėje knygoje tarp 9 vandenženklių yra *Pawel Sapia* (4079) ir *Włodzimierz Żuchowski* (1832) vandenženkliai. Joje palyginti dažnas ir susidėvėjęs (deformuoto) V. Žuchovskio filigrano (1832) variantas: atvirkščiai įstatytos Z raidės ir gulsčia P (vietoj R). Defektinio žodyno egzemplioriaus 36, 51, 55 ir 60 lapuose esantys vandenženkliaus fragmentai yra 1832 numerio, o kituose lapuose – iš šio varianto (jo atlase nėra).

E. Laucevičiaus minėtos studijos duomenimis, popierius su pavardiniu V. Žuchovskio vandenženkliaus (1832) Lietuvoje buvo vartojamas palyginti trumpai: nurodyti 2 dokumentai, rašyti 1616 ir 1617 m. (žr. 199 p.).

Ieškojome daugiau knygų ir su *Pawel Sapia* (4079) vandenženkliaus. Be „Молитвенник“, pavyko rasti dar tris Vilniaus akademijos spaustuvės leidinius. Pirmasis – 1618 m. lotynų kalba išleistas logikos vadovėlis „Manuductio ad logicam, sive dialectica... conscripta Ar. P. Philippo Dutriev ... Vilne in typographio Academiae MDCXVIII“¹⁸. Jis truputį mažesnio formato už defektinį žodyno egzempliorių. Kitos dvi knygelės – proginiai pamokslai, išleisti 1619 m.: „Kazanie na pogrzebie... pany Zophiey... przez X. Andrzejia Gradskiego... 1619 w Wilnie w

¹⁵ Plačiau apie V. Žuchovskio ir Povilo Sapiegos vandenženklus ir popieriaus dirbtuves žr. E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV – XVIII a.*, Vilnius, 1967, 60, 89; to paties Lietuvos popieriaus dirbtuvės XVI–XVII a., – *Iš lietuvių kultūros istorijos*, IV, Vilnius, 1964, 239–272.

¹⁶ Šio laikotarpio rankraščių yra gana daug, tačiau spręsti apie defektinio egzemplioriaus datą tiksliau yra iš knygų palyginimo. Peržiūrėję 1616–1629 m. išleistas knygas, trečiojo dešimtmečio knygoje minėtų pavardinių vandenženklių neradome.

¹⁷ Lietuvos TSR MA CB, sign. L17–1236.

¹⁸ Vilniaus universiteto MB retų spaudinių sk., sign. 18641.

drukarni Akademiej societatis Jesu¹⁹ ir „Obsequium gratitudinis... J. C. Chodkiewicz... ab Apoline Crosensi persolutum... Vilnae typis Acad. Societatis Jesu... MDCXIX“²⁰. Be to, Povilo Sapiegos (4079) aiškių ištisinių vandenženklių yra ir 1619 m. Mamoničių spaustuvėje išleisto Lietuvos statuto egzemplioriuose²¹. Pirmosios trys mūsų tyrinėtos knygos E. Laucevičiaus studijoje neminimos.

V. Žuchovskio popieriaus vandenženklis ir jo varianto fragmentų yra 36, 40, 44, 45, 48, 51, 55, 60, 61, 65 lapuose, t. y. Žodyno pradžioje, o Povilo Sapiegos – daugiau Žodyno pabaigoje (33, 69, 72, 139, 143, 147, 150, 160, 167, 198 lapuose).

Taigi mūsų tyrinėtos knygos su Povilo Sapiegos ir V. Žuchovskio vandenženkliais ne tik patvirtina, bet ir patikslina 1972 m. nustatytą defektinio Žodyno egzemplioriaus spausdinimo ankstesnę datą. Turint galvoje tai, kad su *Paweł Sapia* vandenženklis (4079) yra žinomos 5 knygos, išleistos 1617, 1618 ir 1619 m. ir dokumentų, rašytų 1619 ir 1620 m.²², o su *Włodzimierz Żuchowski* (1832) ir jo variantais išleista knyga 1617 m. ir dokumentų, rašytų 1616 ir 1617 m., galima teigti, kad Sirvydo žodynas turėjo būti išspausdintas iki 1620 m.

Kol nebuvo išaiškinta defektinio egzemplioriaus data, neturėjome tvirto pamato laikyti jį pirmuoju leidimu²³. Kai kurie tyrinėtojai, kaip antai, A. Orlovas²⁴ (1871 – 1947), J. Palionis²⁵ jį laikė pirmojo arba antrojo leidimo. Nustačius defektinio egzemplioriaus datą – iki 1620 m., galima be abejonės jį skirti Sirvydo žodyno pirmajam leidimui.

Pagal vandenženklus išaiškinta defektinio egzemplioriaus data (iki 1620 m.) neprieštarauja nei Sirvydo biografijai, nei jo veiklai. Spausdindamas Žodyno pirmąjį leidimą, Sirvydas buvo apie 40 metų ir tuo laikotarpiu (nuo 1614 ligi 1624 m. su pertraukomis) Vilniaus jėzuitų akademijoje dėstė teologiją ir filosofiją.

Pirmojo leidimo datą atkėlus iki 1620 metų, geriau paaiškėja ir Sirvydo žodyno pirmųjų leidimų istorija, pobūdis. Galima manyti, kad, parengęs žodyną pagal

¹⁹ Lietuvos TSR MA CB, sign. L17–193.

²⁰ Lietuvos TSR MA CB, sign. L17–135. E. Laucevičius minėtame veikle nurodo šią knygę tik su 1880 vandenženklis. Tiesa, jis panašus į 4079 numerį, bet šio, mūsų pastebėto – raidės dvigubos.

²¹ Žr. Vilniaus universiteto MB retų spaudinių sk., sign. III-14613. E. Laucevičius min. veikle nurodo šiame egzemplioriuje esant kitą to paties laikotarpio P. Sapiegos vandenženklį (4080).

²² Lietuvos TSR MA CB rankraštyne radome 1619. VIII. 2. rašytą raštą, sign. F139–3641. Kitą dokumentą žr. E. Laucevičius, min. veik., 230.

²³ Kad „apie pirmuosius du leidimus tikrų duomenų trūksta“, rašoma ir „Lietuvos TSR bibliografijoje“ (Vilnius, 1969, 393).

²⁴ А. Орлов, Библиотека московской синодальной типографии, ч. I – рукописи, вып. I – сборники, Москва, 1896, III.

²⁵ Žr. J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius, 1967, 212, 223.

N. Folkmaro „Dictionarium quator linguarum...“ (1613) „Polonolatina“ dalį²⁴ ir išleidęs jį iki 1620 m., Sirvydas ėmė rengti didesnį leidimą jau pagal savo mokytojo G. Knapaskio (1564–1638) „Thesaurus Polonolatinograecus“ (1621). Antrasis Sirvydo žodyno leidimas buvo išspausdintas autoriaus mirties metais – 1631.

Jei iki vandenženklių išaiškinimo (1972) pirmojo leidimo data iš tradicijos galima buvo laikyti 1629 m., tai toliau, remiantis dviejų popieriaus dirbtuvių vandenženklių keliose knygose sutampančiais parodymais, reikia tos nepagrįstos datos atsisakyti.

Vadinasi, mūsų leksikografijos pradžia dešimčia metų ankstesnė.

NOCHMAL WEGEN DES ERSCHEINUNGSDATUMS DES DEFEKTEN WÖRTERBUCHES VON K. SIRVYDAS

Zusammenfassung

Im Staatlichen Zentralarchiv der UdSSR in Moskau ist das einzige Exemplar der vermutlich ersten Ausgabe des Wörterbuches von K. Sirvydas geblieben. Das Buch ist ohne Anfang und Ende. Die ersten Bibliographen von K. Sirvydas – P. Alegambe, N. Sotvell, St. Rostovski u. a. – haben auf keine Daten dieser Ausgabe hingewiesen. Ende des 19. Jahrhunderts haben F. Sobieszczanski und M. Stankiewicz das Datum 1629 der ersten Ausgabe im Zweifel angegeben. Bis 1972 hielt man dieses Datum für richtig.

1972 hat K. Pakalka das frühere Datum der Ausgabe (um 1620) durch das Wasserzeichen *Pawel Sapia* des defekten Exemplars bestimmt.

Die Verfasser dieses Beitrags haben die schwerentzifferbaren Fragmente eines anderen Wasserzeichens erforscht und das Wasserzeichen *Włodzimierz Żuchowski* rekonstruiert, das das Datum des defekten Exemplars bestätigt und genauer bestimmt (bis 1620). Das heißt, daß das defekte Exemplar aus der ersten Ausgabe des Wörterbuches von K. Sirvydas ist.

---

²⁴ Plg. K. Pakalka, Dėl K. Sirvydo žodyno „Dictionarium trium linguarum“ lenkiškosios-
lotyniškosios dalies šaltinio, – MA Darbai, Ser. A, 1960, 1(8), 217–221.